

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ISSN 2411-3883

Сучасні
літературознавчі студії

Contemporary
Literary Studies

Випуск 13

Issue 13

ФЕНОМЕН ДОМУ
В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ
ПЕРСПЕКТИВІ

THE PHENOMENON
OF HOUSE/HOME
IN LITERARY STUDIES

Збірник наукових праць

Collection of Scholarly Essays

Київ
Вид. центр КНЛУ
2016

ББК 83.3(0)я43

УДК 82

Сучасні літературознавчі студії. Феномен дому в літературознавчій перспективі. Збірник наукових праць. **Вип.13.** Гол. ред. **Н.О. Висоцька.** – К.: Вид. центр КНЛУ, 2016. – 739 с.

Тематичний науковий збірник містить статті з проблем літературознавства. Матеріали адресовані широкому колу філологів, викладачам, студентам, аспірантам гуманітарних факультетів, спеціалістам з історії літератури, всім, хто цікавиться проблемами новітніх методологічних концепцій аналізу тексту.

Focusing on transcultural and transgressive aspects of literature, the volume contains essays addressing these subjects in a variety of national literary discourses. Its targeted audiences include philologists, teachers, undergraduate and postgraduate students majoring in humanities, and literary scholars, as well as public at large interested in the state-of-the-art methods of text analysis.

Головний редактор – доктор філологічних наук, професор **Висоцька Н.О.**
Відповідальний редактор – кандидат філологічних наук, доцент **Бакіна Т.С.**

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України **Гундорова Т.І.** (Україна)
доктор філологічних наук, професор **Кагановська О.М.** (Україна)
доктор філологічних наук, професор **Коваль М.** (Республіка Польща)
доктор філологічних наук, професор **Мейзерська Т.С.** (Україна)
доктор філологічних наук, професор **Мариненко Ю.В.** (Україна)
доктор філологічних наук, професор **Несмелова О.О.** (Російська Федерація)
доктор філологічних наук, ст. науковий співробітник **Рязанцева Т.М.** (Україна)
доктор філологічних наук, професор **Стулов Ю.В.** (Республіка Білорусь)
доктор філологічних наук, професор **Шимчишин М.М.** (Київ)
доктор філологічних наук, професор **Штейнбук Ф.М.** (Україна)

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор **Горенко О.П.**
доктор філологічних наук, професор **Михед Т.В.**
доктор філологічних наук, професор **Пронкевич О.В.**

Збірник наукових праць перереєстрований МОН України як фахове видання з філологічних наук (літературознавство). (Додаток № 8 до наказу МОН України від 21.12.2015 р. № 1328).

Друкуються за рішенням вченої ради Київського національного лінгвістичного університету (протокол № 15 від 25 квітня 2016 р.)

Рестраційне свідоцтво № 10000 серія KB від 29.06.2005 року

Editorial Board

Editor-in-chief – Professor Natalia Vysotska, Doctor of Philology.

Managing editor – Associate Professor Tamara Bakina, Candidate of Philology.

Адреса редколлегии:

Україна, 03680 МСП Київ-5,
вул. Велика Васильківська, 73

Київський національний лінгвістичний університет,
кім. 1009 (хорп.3), тел. (044) 521 21 03

Editorial Board Address:

Ukraine, 03680 MSP Kyiv-5,
Velyka Vasyli'kivs'ka Str., 73.

Kyiv National Linguistic University,
tel.: (044) 521 21 03

Офіційний веб-сайт: http://literature_studio.kiev.ua

© Вид. центр КНЛУ, 2016

ЗМІСТ

Ольга АЛЕКСЄЄНКО

КОНЦЕПТ ДОМУ ЯК ФАКТОР ОСОБИСТІСНОГО
СТАНОВЛЕННЯ МИКОЛИ САВИЧА (на матеріалі історичного
оповідання Юрія Косача “Молодість Савича”) 9

Тигран АМИРЯН

АВТОФИКЦИОНАЛЬНОЕ ПИСЬМО И “АУСТЕРЛИЦ”
В.Г. ЗЕБАЛЬДА. ФАКТОР ДОВЕРИЯ 18

Тамара БАКІНА

“ДИТЯЧА КІМНАТА” ЯК КУЛЬТУРНЕ ТА ЛІТЕРАТУРНЕ
ЯВИЩЕ (на прикладі художніх творів про дітей і для дітей) 27

Екатерина БАРИНОВА

ОБРАЗ ДОМА В ДНЕВНИКОВЫХ ЗАПИСЯХ СИЛЬВИИ ПЛАТ
ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ 50-Х ГГ: СЕМИОТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ .. 41

Роман БІЛЯШЕВИЧ

ОБРАЗИ ДОМУ ТА ХРАМУ В ПОЕЗІЇ Т. С. ЕЛПОТА 50

Тетяна БІЛЯШЕВИЧ

ОБРАЗ БУДИНКУ ІЗ СЕКРЕТАМИ У ТВОРЧОСТІ
ЖОРЖА БЕРНАНОСА 60

Ксенія БОРОДИН, Іванна ГОНАК

ПОЕТИКА ДОВОЄННИХ НАЗВ ЛЬВІВСЬКИХ БУДИНКІВ І ВІЛЛ 71

Софія ВАРЕЦЬКА

КОНЦЕПТ ДИНАСТІЙНОГО ДОМУ
(на прикладі роману “Будденброки” Т. Манна) 82

Олена ВЕЩИКОВА

“ОСОБЛИВИ” БУДИНКИ У ПРОЗІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК 92

Галина ВИПАСНЯК

ПРОСТІР ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПРОЗІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО
(на матеріалі роману “Музей покинутих секретів”) 103

Наталія ВОРОБЕЙ

ЧУЖИЙ/РІДНИЙ ДІМ У ЗБІРЦІ ОПОВІДАнь “БОСОНОГИЙ
ЛЮТИЙ” ГЕРТИ МЮЛЛЕР 111

Анна ГАЙДАШ

ГЕТЕРОТОПИЯ БУДИНКУ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ
У СУЧАСНІЙ ДРАМАТУРГІЇ США (на матеріалі п’єси Тіни Хау
“У пошуках Мане”) 125

Schlagabtausch, mein Minderheitendeutsch”). Письменниця неодноразово зазначала, що мова – це єдине, що ні влада, ні будь-хто інший не здатен відібрати у неї. А тому Г. Мюллер витворює свою власну батьківщину – мову, яка слугує єдиною спільною ланкою для її батьківщин. “*Тепер ти (мова) залишаєшся мені*”, – зазначає головна героїня збірки “Босоногий лютий” [10, с. 123].

Трагічність долі Г. Мюллер як представника національної меншини проявляється у тому, що вона ніби зависла у просторі між двома “*батьківщинами*”: географічним місцем, де авторка народилась та виросла, і історичною батьківщиною, звідки родом її предки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варецька С. “Мовчання і письмо” у творчості Герти Мюллер / Софія Варецька // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Збірник наукових праць. – Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. – Вип. 20. – С. 50–55.
2. Маценка С. Герта Мюллер, німецька письменниця, нобеліант, творець ландшафтів бездомності : [текст лекції] / Світлана Маценка. – Львів : ПАІС, 2012. – 52 с.
3. Маценка С. Літературна “бездомність” : відмова від ідентичності у творах Герти Мюллер / Світлана Маценка // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”]. Сер. : Філологія. Літературознавство. – 2011. – Т. 164, Вип. 152. – С. 60–65.
4. Поліщук Я. РЕвізії пам’яті : літературна критика / Ярослав Поліщук. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2011. – 216 с. – (Бібліотека альманаху українців Європи “Зерна”; 62).
5. Bozzi P. Der fremde Blick : zum Werk Herta Müllers / Paula Bozzi. – Würzburg : Königshausen & Neumann Verlag, 2005. – 180 S.
6. Compagne R. Fleischfressendes Leben – Von Fremdheit und Aussichtslosigkeit in Herta Müllers “Barfußiger Februar” / Roxane Compagne. – Hamburg : IGEL Verlag, 2010. – 96 S.
7. Grün S. “Fremd in einzelnen Dingen” – Fremdheit und Alterität bei Herta Müller / Sigrid Grün. – Stuttgart : ibidem-Verlag, 2010. – 128 S.
8. “Ich war ein Flüchtling!” – Prominente Menschen auf der Flucht, im Exil, in der Fremde [Електронний ресурс]. – Режим доступу до видання: <http://geboren.am/fluechtlinge#hertamueller>

9. Mahrtdt H., Legreid S. Dichtung und Diktatur. Die Schriftstellerin Herta Müller / Helgard Mahrtdt, Sissel Legreid. – Würzburg : Königshausen Verlag, 2013. – 229 S.
10. Müller H. Barfußiger Februar : [Prosa] / Herta Müller. – B. : Rotbuch Verlag, 1987. – 124 S.
11. Müller H. Heimat oder Der Betrug der Dinge : [Essay] / G. Ecker (Hg.) // Kein Land in Sicht. Heimat – weiblich? – M. : Wilhelm Fink Verlag, 1997. S. 213–219.
12. Münkler H., Ladwig B. Dimensionen der Fremdheit / Herfried Münkler, Bernd Ladwig // Furcht und Faszination : Facetten der Fremdheit. – B. : Akademie Verlag, 1997. S. 11–44.
13. Münkler M. Bilder einer Heimkehr in die Fremde : Utopie vom Tod, Herta Müllers eindringlicher Prosaband "Barfußiger Februar" [Електронний ресурс] / Marina Münkler. – Режим доступу до видання: <http://www.zeit.de/1988/11/utopie-vom-tod>
14. Neumann B., Albrecht D., Talarczyk A. Literatur, Grenzen, Erinnerungsräume : Erkundungen des deutsch-polnisch-baltischen Ostseeraums als einer Literaturlandschaft / Bernd Neumann, Dietmar Albrecht, Andrzej Talarczyk. – Würzburg : Königshausen & Neumann Verlag, 2004. – 429 S.

ГЕТЕРОТОПИЯ ПРИТУЛКУ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ У СУЧАСНІЙ ДРАМАТУРГІЇ США (на матеріалі п'єси Тіни Хав "У пошуках Мане")

Анна ГАЙДАШ

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті вивчається гетеротопія геріатричних будинків США за допомогою історико-культурного аналізу американських закладів по догляду за людьми похилого віку у працях С. де Бовуар, М. Фуко, Т. Р. Коула, Р. І. Бергера та Дж. Бонда. Результати ретельного прочитання комедії Т. Хав суголосні висновкам таких представників літературної геронтології, як К. Вудворд, М. Хепворт, Дж. Кінг і У. Крібернегт, які при вивченні художніх репрезентацій будинків престарілих звертають увагу на амбівалентний характер простору, що не лише свідчить про стереотипні настрої апатії, пасивності та депресії його мешканців, а й уможлиблює позитивну динаміку старіння. Так, у п'єсі сучасної драматургії США заклад по догляду за літніми людьми відіграє ключову роль у трансформації головних

персонажів та їх втечі для здійснення своїх мрій. Колізія твору корелює із філософією сучасних геріатричних будинків США, які функціонують як тимчасові притулки для літніх людей з метою їх подальшої самореалізації.

Ключові слова: гетеротопія, геріатричний будинок, старіння, похилий вік, літературна геронтологія, Тіна Хау.

В статтю вивчається гетеротопія геріатричних домів США з допомогою історико-культурного аналізу американських заведень по догляді за престарілими в роботах С. де Бовуар, М. Фуко, Т.Р. Коула, Р.І. Бергера і Дж. Бонда. Результати прочитання комедії Т. Хау відповідають висновкам таких представителів літературної геронтології, як К. Вудворд, М. Хелпворт, Дж. Кінг і У. Крібернегг, які при вивченні фікціональних зображень домів престарілих звертають увагу на амбівалентний характер простору подібних установ: він свідчить не тільки про настрої апатії, пасивності і депресії їх мешканців, але і сприяє позитивній динаміці старіння. В п'єсі сучасної жінки-драматурга США будинок престарілих грає ключову роль в трансформації головних героїнь і подальшому втечі для виконання їх бажань. Колізія твору корелює з філософією сучасних геріатричних домів США, які функціонують як тимчасові притулки для літніх людей з метою їх подальшої самореалізації.

Ключевые слова: гетеротопия, геріатрический дом, пожилой возраст, литературная геронтология, Тина Хау.

The paper tackles the representations of old age in the nursing home play in the broad context of US drama of aging, as well as from the perspectives of the recent developments in the field of literary gerontology. Tina Howe's depiction of the institutional care in *Chasing Manet* (2009) reflects ambivalent sides of the stereotypical perception of the place: the one of the suffocating hopeless prison and unexpectedly another of encouraging home. Inspired by the works of S. de Beauvoir, M. Hepworth, J. King and U. Kriebeneegg, the present study of nursing home in *Chasing Manet* identifies the fictional institution as a Utopian model. It reverberates with some of the implications of the concept of successful aging. The dramatic depiction of nursing home presupposes surreality.

Key words: heterotopia, nursing home, late adulthood, aging, literary gerontology, Tina Howe.

В експозиційній сцені комедії Тіни Хау "Chasing Manet" 80-річна Кетрін Сарджент безапеляційно заявляє своєму синові: "В будинки престарілих потрапляють аби померти..." [16, с. 12]. Головна героїня Хау мешкає у будинку престарілих "Маунт Ейрі" – закладі, який традиційно асоціюється із сумом, депресією, хворобами, приниженням та смертю. Експерт

"досліджень віку" Улла Крібернегг вивчає наративні моделі, пов'язані із інституціоналізацією людей похилого віку, які дослідниця визначає як "... художні тексти або фільми, де дія відбувається в будинках престарілих або в основі сюжету закладений комплекс проблем та почуттів, пов'язаних із переїздом до установи по догляду за літніми людьми, як власне майбутніми мешканцями, так і їхніми родичами" [18]. Представниця літературної геронтології Крібернегг аналізує взаємодію художньої топографії та пізньої дорослості в канадській белетристиці і робить наступний висновок: "На початку ХХІ ст. будинок престарілих утвердився як художній топос, а його мешканці стали центральними персонажами" [18].

Академічна увага до обговорюваних соціальних інституцій виникла відносно недавно, оскільки формування та розвиток геріатричних будинків припадає на ХІХ ст. Так, С. де Бовуар стверджує, що (у 1960-х рр.) "У США більш, ніж деінде... істотно збільшується кількість будинків престарілих, санаторіїв для літнього населення, резиденцій, містечок та навіть міста, де заможні старші люди змушені платити за часто неадекватні догляд та відпочинок" [6, с. 219–220]. Одним із подібних топосів є пенсіонне співтовариство із віковими обмеженнями "The Villages" (Флоріда), детально проаналізований Хью Бартлінгом в рамках проекту "Гетеротопія та місто" (2008). Хоч сучасні дослідники віку (Дж. Кінг, Р. Батлер, К. Вудворд) критикують працю де Бовуар за песимістичний погляд на процеси старіння, французька вчена представляє серйозні дані щодо житлових умов у будинках престарілих і хоспісах, оперуючи фактичним матеріалом. Так де Бовуар знаходить спільне у формах громадського піклування у Великій Британії та США: "Досить довгий час... німечин літніх людей приймали у місцеві заклади, які одночасно функціонували як лікарні, психіатрії, притулки та будинки престарілих і хворих. Ніхто не переймався тим, що непрацездатні старі були безправні; їх сприймали як нероб, невдах та покидьків" [6, с. 243]. Важливі спостереження у даному контексті належать американському досліднику Т. Р. Коулу, який вбачає в історії формування цього соціального інституту посередництво мови: "В Англії та Америці слово *старечий* (senile) у ХІХ ст. вже не означало *старий* у загальному вжитку, натомість у медичній практиці термін почали використовувати у значенні *неминуче ослаблений стан літніх людей* (inevitably debilitated condition of the aged)" [9, с. 196].

У сучасних художніх текстах Улла Крібернегг розрізняє дві моделі зображень піклування в умовах стаціонару: у першій моделі репрезентовано

стереотипні "... описи будинків престарілих як жахливих приміщень, де літніх людей тримають подалі, тим самим знеособлюючи персонажів". Друга протилежна модель асоціює установи по догляду за старшими людьми з "ареною підривної діяльності і незалежних рішень". Власне Крібернегг неоднозначна у трактуванні другої моделі, оскільки, з одного боку, вчена переконана в утопічності подібної репрезентації, а з іншого, вбачає у ній зародки формування «нової та активної ідентичності – дієвої та самодостатньої літньої людини» [18].

Метою статті постає аналіз моделі будинку престарілих у комедії Т. Хау "У пошуках Мане" з точки хору літературної геронтології. Вихідним положенням є теза про приналежність п'єси Хау до другої моделі крібернеггівської класифікації. З одного боку, за допомогою зображення стереотипної атмосфери звичної обстановки та удаваної безпеки (особливо в стосунках людей похилого віку з молодшим поколінням) п'єса породжує відчуття ув'язнення мешканців геріатричного будинку. Саме усвідомлення ув'язнення і допомагає головним героїням звільнитися з-під варті будинку престарілих. Таким чином, Тіна Хау змальовує перебування літніх людей в установі по догляду як водночас суперечливу та оптимістичну картину, в якій геріатричний будинок стає катализатором для оприявлення потенціалу для розвитку людей похилого віку. Комедія Хау ламає такі традиційні стереотипи пізньої дорослості, як невидимість, самотність, принизлива асоціація літніх людей з дітьми, страждання і жах. Вивчаючи історичні дані про будинки престарілих та їх сприйняття західною культурою, стає зрозумілим, як подібні стереотипні уявлення нівелюються у п'єсі на користь репрезентації можливості розвитку особистості у період пізньої дорослості.

Академічні джерела, як правило, далекі від оптимізму у дискусіях про установи по догляду за літніми людьми (незважаючи на початково благородну мету подібних закладів). Принагідно зауважимо, що в англійській мові геріатричний будинок називають *nursing home*, а скорочено *the home* на відміну від української мови. Подібна мовленнєва відмінність вказує на доместифікацію нейтрального слова будинок, на формування приватного та більш інтимного простору, що знижує до певної міри проблему тотального відчуження особистості в американському суспільстві. Досліджуючи дискурс невидимості жінок похилого віку у белетристиці, Дж. Кінг зауважує стереотипне ставлення до будинків престарілих у британській художній літературі 1960-х рр.: "На стару жінку дивляться як на жахливу Іншу, відьму, каргу або

у найкращому випадку, як на безпомічну та лагідну бабусю. Тому їй місце у "геріатричному будинку", аніж у чьомусь домі, бо її присутність навіть на вулиці нагадує про занепад і смерть, від яких краще триматися на відстані" [17, с. 76]. Так поняття будинку престарілих набуває негативної конотації прихистку тих, хто нікому непотрібний, і тих, кого не помічають, що сприяє формуванню ейджистської ідеології. Ще до появи терміну ейджизм С. де Бовуар викриває чимало ейджистських міфів та стереотипів у праці "Зрілий вік", наполягаючи на тому факті, що найбільш вразливою ("знеделеною") категорією населення є самотні літні жінки. Пояснення знаходимо у демографічній картині другої половини ХХ ст. зі "зникненням сімейної одиниці, через урбанізацію суспільства, та вкрай низькі доходи похилого населення" [6, с. 246].

У соціології наголошують на важливості рідного дому для самоідентифікації людей похилого віку [13, с. 77–78; 7, с. 161]. Як зазначає Дж. Бонд, "один з найбільш впливових чинників у нашому житті – це середовище, в якому ми живемо. Для старших людей воно особливо значуще через те, що вони проводять вдома більше часу, ніж будь-яка інша вікова група" [7, с. 161]. У художніх текстах стереотипне зображення особи похилого віку конструюється принизливою асоціацією літніх персонажів із дітьми: "Оскільки старих сприймають як дітей, від них очікують не бажання незалежності у власній оселі, а бажання оселитися у пансіонаті відповідно до того міфу, що старим подобається бути разом..." [17, с. 77]. Подібні звинувачення знаходимо у Р. Бергера: письменник переконаний, що в Америці домінують хибні уявлення про роль літніх людей: "Більшість американців припускають, що старим краще на самоті. Напевно, ми гадаємо, що у них інші медичні потреби, а відтак їх більш ефективно лікувати групами; що їх інтереси та почуття захищають у разі значної кількості представників їх вікової групи; і що вони живуть довше і щасливіше поза межами конкуренції і тиском молодших поколінь" [8, с. 14]. Р. Бергер засуджує геріатричні будинки як панацею на державному рівні – письменник викриває такі побічні ефекти збільшеної тривалості життя, на які не звертають належної уваги у будинках престарілих, як зневіра у майбутнє, відсутність сенсу існування і незалежності на макрорівні та "вимушену бездіяльність" і "зневагу до особистого життя пацієнтів" на мікрорівні [8, с. 16–17]. Письменник підіймає питання про етичну і моральну відповідальність адміністрацій таких закладів: "Позбавляючи пацієнтів волі до життя – у щоденних нападках, образах і наклепах – будинки престарілих вбивають людей похилого віку" [8, с. 17].

Подібної думки дотримується і 80-річна Кетрін Сарджент – головна героїня п'єси Тіни Хау “У пошуках Мане”: у минулому незалежна художниця Кетрін мріє втекти з “Маунт Ейрі” або “Похоронного бюро”, як вона називає притулок, але наразі головна героїня є інвалідом по зору. Історичний екскурс свідчить, що прообраз сучасного геріатричного будинку – богадільня (прихисток для бідних *або* старих) – викликав почуття страждань та жахів, уособлюючи відчай і безнадію [14; 15]. В історії американської драматургії репрезентації будинків престарілих сповнені негативних імплікацій, зокрема у творчості Теннессі Вільямса (“Це миролобне королівство”, 1981) та Меган Террі (“Заспокойся, мати”, 1973). Тіна Хау вносить позитивний штрих у стереотипні зображення будинку престарілих. В контексті її комедії установа по догляду за старшими людьми “Маунт Ейрі” відрефлектована як транзитний простір, що відповідає філософії сучасних геріатричних будинків США, які функціонують як тимчасові притулки для літніх людей з метою їх подальшої самореалізації [15].

Дію експонує діалог постійної мешканки “Маунт Ейрі” Кетрін Сарджент та її 50-річного сина Роялла, яких ріднить відчуття бездомності. Самотні мати і син колись мали родини; якщо самотність Кетрін обумовлена її інвалідністю – вона може розрізнити лише світло і темряву, то розлучення Роялла пояснюється пасивністю та невпевненістю зрілого чоловіка у собі. Прохання матері забрати її з “Похоронного бюро” Роялл ігнорує. Подальший драматичний наратив фокалізується на змінах, що відбуваються з Кетрін після появи 80-річної Ренні, з якою головна героїня ділить кімнату. Піднесений настрій та оптимізм Ренні, прикутої до інвалідного візочка, відроджують у Кетрін спрагу до життя. Їдка відлюдниця Кетрін погоджується взяти Ренні у свої компаньонки під час втечі. Оскільки детальний аналіз образної системи, подієвості та поетики “У пошуках Мане” вперше представлений в українській розвідці 2013 р. [3, с. 47–48], зосередимося на вивченні особливостей часопросторового ландшафту п'єси. У безбарвній кімнаті на двох фікційного геріатричного будинку “Маунт Ейрі” знаходимо ліжка, комоди, шафи та незручні стільці. Втім, за авторською ремаркою, “... здається, жодна річ в будинку не зафіксована” [16, с. 9]. Драматург має на увазі певну сюрреалістичність декорацій: “У приміщенні Маунт Ейрі має відчуватися ілюзорність; завдяки прозорості на краях стелі та стін має складатися враження, ніби кімнати перепливають одну в одну. Слід переконати, що у будь-який

момент все почне парити" [16, с. 6]. Загалом Хау наголошує на ефемерності та нереальності декорацій майже у всіх своїх комедіях. Важливо, що при аналізі дискурсу старіння у відомому романі С. Беккета "Мелон вмирає" геронтолог-літературознавець К. Вудворт наполягає на сюрреалістичному прочитанні та рецензії творів про життя у геріатричних будинках: якщо їх сприймати буквально, міркує дослідниця, подібні твори "здаватимуться обурливо жорстокими, своєрідним кафкіанським баченням виснаженого безпіддя" [19, с. 142]. Зазначимо, що подібного ефекту досягають Т. Вільямс за допомогою графіті, часом абсурдних, що декорують приміщення геріатричного будинку в п'єсі "Це миролюбне королівство", а М. Террі – завдяки невербальній техніці трансформацій у творі "Заспокойся, мати". Т. Іглтон пояснює наголос на ілюзорності тим, що "... кожен модерністський текст у традиціях Брехта чи Беккета нагадує нам – те, що ми бачимо, могло трапитися по-іншому або не трапитися взагалі" [10, с. 161]. Іглтон обґрунтовує нереалістичний модус письма авторським наміром підштовхнути аудиторію до "нового критичного усвідомлення" ідеї твору [10, с. 162]. Такою ідеєю для Тіни Хау є гетеротопія сучасного геріатричного будинку США, в якому плекається потенціал для розвитку людей похилого віку на відміну від стереотипних уявлень про погіршення стану фізичного здоров'я мешканців закладу із перспективою розумової слабкості.

Контрастні на початку п'єси головні персонажі (Кетрін ідентифікує себе із "... руїною, зламаною старою каргою" [16, с. 12]; Ренні "... виглядає чудово в гарному одязі та капелюшках" [16, с. 14]) поволі утворюють архетипну пару бінарних близнюків, що також відображається у деталях їх сумісного проживання: "*Куток Кетрін порожній, як і завжди, в той час як частина кімнати Ренні переобтяжена меблями та особистими речами – килимок, шезлонг, старовинний комод, торшери, приголомиллива постіль, дзеркала, вервечка сімейних світлин у рамках та модний білий телефон*" [16, 23]. Якщо ошатна престаріла вдова Ренні прикрашає себе елегантними шаликами та суконками, то Кетрін уособлює едипівський тип "з розкуйовдженим волоссям та кулаками у дико почервонілих очах" [16, с. 20]. Дану алюзивність можна пояснити сучасним вивченням соціального конструкту похилого віку К. Вудворт, яка вбачає у дорослому та пізньому дорослому віці реактивацію едипового комплексу. Американська дослідниця пояснює агресивність "інверсивного едипового комплексу середнього віку", з одного боку, ідентифікацією із молодшим

поколінням або власною дитиною (позитивне вирішення). З іншого боку, інверсія витісняє агресивність у категорію старості, що обумовлює негативні наслідки. На думку Вудворд, “інверсивний едитів комплекс” допомагає з’ясувати “одержимість старістю та одночасне придушення старості у західній культурі” [19, 37]. Розробляючи концепцію старіння на матеріалі фрейдівського психоаналізу, Вудворд припускає наступне: “Старість більше схожа на постмодерністську драму нескінченного зволікання, як у “Чекаючи на Годо” та інших творах Беккета, ніж на давньогрецьку трагедію (за винятком “Едипа у Колоні”, яку Фрейд ніколи не аналізував). Старіння у похилому віці є здебільшого мініатюрно зростаючий процес додавання часу. Старіння у похилому віці розуміється як мініатюрно спадаючий процес віднімання сил – нагромадження втраг” [19, 38]. Симультанність функцій додавання і віднімання є ознакою похилого віку, яку Т. Хау на прикладі Кетрін демонструє у міжгенераційних стосунках матері/сина. Протагоністці вдається подолати класичну парадигму психологічної зміни ролей у старості (коли діти перетворюються на опікунів для батьків). На прикладі наступного діалогу спостерігаємо боротьбу за збереження власної ідентичності 80-річної Кетрін та наполягання на самостійності рідних:

РОЯЛЛІ. Я повинен вибратися звідси!

КЕТРІН. Ти повинен вибратися звідси? ...

КЕТРІН. А як щодо мене? Ось де я живу, завдяки тобі ... і де я помру!

Віддам Богові душу! (Кричить йому наздогін) ТИ ЧУВ ЦЕ? САМЕ ТУТ Я ПІДУ ЗІ СЦЕНИ, ЗДОХНУ, ПОМРУ, ЗАЛИШУ ТЕБЕ ГЕТЬ САМОГО! [16, с. 45].

Французька дослідниця віку С. де Бовуар переконана, що у ставленні літніх людей до представників середнього віку часто присутні невпевненість та підозрілість, оскільки похилі люди “... знайомі з дворушництвом дорослого світу” і “... така недовіра є образним висловлюванням залежності” [6, с. 465]. Цілком природно, що недовіра старшого покоління породжує зворотню недовіру у молодшого: за словами К. Вудворд, “... на Заході наші уявлення про старість відображають домінуючу геронтофобію. Майже будь-який текст може підтвердити це” [19, с. 7]. У тексті п’єси Т. Хау майже сліпа стара художниця уникає принизливої зміни ролей батька/дитини. Головна героїня протистоїть тому, що Дж. Кінг називає “інфантилізацією, яка так часто нав’язується старим людям” [17, с. 105]. Незалежно від материнських почуттів та обов’язків, Кетрін рідше

налаштована жити незалежно, а не просто існувати, навіть ціною зречення родинних зв'язків. Як зауважує М. Хепворт, "процес старіння може розглядатися як процес відокремлення від інших; його навмисно обирають ті, хто мислить самостійно, а не перебуває під впливом інших" [13, с. 89].

В результаті спілкування та дружби з Ренні протагоністка "В пошуках Мане" змінюється зовнішньо і внутрішньо: запозичуючи елегантний стиль компаньйонки, Кетрін гармонізує стосунки із собою та навколишнім світом. За роздумами М. Хепворта, "процес створення домашнього затишку вимагає фізичних та емоційних зусиль, налагодження та побудови власної особистості. Процес створення домашнього затишку є процесом самотворення" [13, с. 90]. Визнаючи себе самотньою ("Мої родичі ніколи мене нікуди не запрошували. Зрештою, як? Вони всі померли" [16, с. 51]), беручи до уваги поточні обставини та прагнучі самостійності, Кетрін демонструє винятковий приклад розвитку особистості у похилому віці.

Втеча Кетрін і Ренні з будинку престарілих стає своєрідною "декларацією незалежності", звільненням з простору, який асоціюється зі смертю. Кульмінація та відкрита розв'язка комедії піднімають питання про роль сучасного геріатричного будинку та нівелювання інституту родини. Якщо Кетрін страждає від браку уваги та розуміння з боку сина, то численні родичі Ренні, яка на ранній стадії хвороби Альцгеймера, надмірно опікують останню, залишаючи тим не менш їй ілюзію перебування у готелі. Завдяки спілкуванню з Кетрін Ренні поступово починає виліковуватися від провалів пам'яті та усвідомлювати місце свого перебування. Так, звертаючись до свого померлого чоловіка, Ренні повторює лейтмотивну фразу Кетрін: "В будинки престарілих потрапляють, аби померти... Де я опинилася після твоєї смерті? Що я зробила поганого? Я була поганою дівчинкою? Ти запроторив мене до будинку престарілих, тому що я була поганою дівчинкою?" [16, с. 63]. Вдовине лементування неочікувано розкривають приховані емоції, які інші персонажі не в змозі продемонструвати через гнів (Кетрін) або старече слабоумство (Генрі, Іріс). За М. Хепвортом, "Переїзд з дому до геріатричного будинку або в лікарню часто описується в геронтологічній літературі як стресовий перехідний період у процесі старіння" [13, с. 94]. Монолог Ренні важливий для розуміння умов суспільного проживання літніх людей, які представлені в художній літературі. Риторичні питання, адресовані померлому чоловіку (прочитуємо – суспільству, всесвіту, Богу), містять докори, що рельєфніше розкривають поняття провини, покарання,

відсутності любові, замкнення, вилучення, характерні для будинків престарілих та похилому віку в цілому. Хоч культуролог М. Гуллетт вбачає у кваліфікованому догляді на дому, довгостроковому догляді та хоспісах форми полегшення для людей похилого віку [12, с. 27], вчена стверджує: “довгостроковий догляд вдома обходиться дешевше, ніж будинки престарілих, та є саме тим, чого хочуть люди” [12, с. 60]. Позбавлені власних домівок, майже сліпа Кетрін та Ренні в інвалідному візочку тікають з тимчасового притулку в пошуках нового дому, засвідчуючи самостійність рішень та незалежність у зрілому дорослому віці.

Втеча з геріатричного будинку стає можливою за умови пожежі, яка стає кульмінацією сюжетної лінії п'єси. Підпал є відвертою демонстрацією протесту, а палій уособлює ще одного архетипного героя – Прометея, неслухняного просвітителя:

КЕТРІН: Влаштуємо маленьке багаття у помешканні.

РЕННІ: Та спалимо кляте місце вицент!

КЕТРІН: Ні, лише запусимо димову сигналізацію, аби вислизнути під час колотнечі [16, с. 63-64].

У ремарці Ренні лунають безсиля, відчай та лють літньої людини. За свідченням Р. Бергера, пожежі в будинках для людей похилого віку “... особливо жадливі через безпомічність мешканців” [8, с. 16]. Г. Башляр вважає вогонь одним з наріжних каменів космологічної уяви: “Образи вогню чинять динамічну дію, а динамічна уява є суто активним виявом психіки. Цей принцип надмірності, який забарвлює літературні образи, розкриває нам психологічну реальність, яку ми повинні висвітлити” [2, с. 30]. Таким чином, архетип вогню представляє метафорично гнів і лють персонажів. З іншого боку, Башляр вбачає у вогні засіб молодості і безсмертя [2, с. 46], уподібнюючи цей нищівний елемент із зображенням Фенікса, а відтак відродженням і вічним життям.

Геріатричний будинок, репрезентований Т. Хау, втілює гетеротопію кризи та є одночасно “привілейованим, або священним, або забороненим місцем для тих, хто живе в стані кризи по відношенню до суспільства” [11, с. 24]. Відносячи до таких просторів і будинки престарілих *inter alia*, М. Фуко стверджує, що відбувається зникнення подібних топосів та виникнення натомість гетеротопій відхилення, тобто таких місць, в які поміщаються люди, чия поведінка є девіантною з точки зору обов'язкової норми [11, с. 25]. Розширюючи фуколдіанське поняття гетеротопії, Е. Шестакова пропонує застосування даної метафори не лише для аналізу

конкретного простору, а як спосіб бачення, суб'єктивного відчуття та вищлення конкретного місця у загальному просторі як особистістю, так і окремою, локальною культурою [5, с. 60]. У випадку комедії Т. Хав непересічна і творчо обдарована Кетрін Сарджент починає вбачати в установі по догляду за літніми людьми трамплін для подальшого розвитку, який наділяє головну героїню енергією для руху вперед.

Париж – пункт призначення Кетрін та батьківщина Едуара Мане, колись прихистив молоду художницю, яка залишила родину в пошуках своєї долі. У згадках про минуле персонаж розкриває свою ідентичність та певною мірою чинить опір відчаю, сконцентрованому у вже раніше згадуваній фразі "В будинки престарілих потрапляють аби померти..." [16, с. 12]. Репродукція картини Мане "Сніданок на траві", єдина окраса кутка Кетрін, служить рушійною силою п'єси, яка до того ж імпліцитно впливає на інтерпретацію Т. Хав понять дому та родини. Взаємопов'язаність та взаємозалежність цих фундаментальних для людини категорій іронічно прочитуються Кетрін у переспівах популярної американської пісеньки-вестерна "Home on the Range": "Дім, дім на пасовище, де олень грає з артишоком... та рідко чути розумне слово..." [16, с. 33]. Кетрін заміняє антилопу артишоком (в оригіналі пісні – "where the deer and antelope play"), а наявність сімейної підтримки заміщає на відсутність кмітливості (в оригіналі пісні – "there seldom is heard a discouraging word"). В абсурдистській манері головна героїня демонструє трансформоване уявлення про дім сучасних американців.

Картина Мане "Сніданок на траві" є одночасно «і матеріальним об'єктом, і вмістилищем нематеріальної системи» [19, с. 142] – цей витвір мистецтва провокує інтимні спогади Ренні про її чоловіка: "Колись я зробила це. Зняла весь свій одяг на вулиці... Ми з Хершелем відпочивали на березі озера... Мені було так спекотно, що я гадала, ось почну квакати!... Так що я роздягнулася... Потім Хершель роздягнувся. Ти знаєш чоловіків, вони люблять дуріти... Та хто не любить? Так що ми там голяка ганялися один за одним в чудовій прохолодній воді... Ми цим займалися під водою... Єе! Ооо! (сексуально муркоче і стогне)" [16, с. 47]. Процес роздягання символізує свободу та владу, яких часто не вистачає людям похилого віку. Подібно до архетипу вогню озеро та океан представляють ще один потужний космологічний елемент – першостихію води, яка втілює відродження, ритуал переходу і веде до нового етапу життя. В контексті башлярівської метафізики образи води є амбівалентними, як життєдайними,

так і смертоносними. Тема смерті пов'язана з водою більше, ніж будь-яка інша першостихія у п'єсі. Можна стверджувати, що космологічний елемент води збагачений у творі введенням дійової особи Капітана – прообразу Харона. Великий шанувальник картин Кетрін Сарджент символізує “ідею останньої подорожі і кінцевого розчинення в природі. Зникнути у глибоких водах або пропасти на далекому горизонті, злитися з глибиною чи з безкінечністю – така доля людська, яка твориться за образом доли води” [1, с. 32]. Позитивне переписування традиційно похмурого міфічного поромника Гадеса є своєрідним маркером бачення Тіною Хау процесу старіння.

Події п'єси відбуваються у хронологічній послідовності, сюжетна лінія комедії “У пошуках Мане” експонується похмурим ранком березня у безбарвній кімнаті будинку престарілих та завершується у травневому блиску сонячного світла на палубі розкішного лайнера, який відправляється до берегів Європи з Кетрін та Ренні на борту. Символічний поступ весни відповідає міркуванням дослідників інтердисциплінарної геронтології, які переконані, що “... розвиток особистості у старості не припиняється, так само, як і продовжує відбуватися особистісне становлення” [4, с. 12].

Мотив пошуку дому, транзитності і безпритульності пронизує весь текст п'єси Т.Хау. Він визначає і назву твору, і тип конфлікту, і топос: при дослівному перекладі назви “Переслідуючи Мане” недоконаний дієприслівник (*chasing* – “переслідуючи”) у теперішньому часі вказує на активну дію протагоністки, тоді як алюзії на життя та творчість французького імпресіоніста Едуара Мане виконують другорядну функцію. Композиційно твір підпорядковується лейтмотиву пошуку дому наступним чином: перший акт та дві сцени другого акту зосереджені на ескалації конфлікту у геріатричному будинку, який завершується кульмінаційним підпаленням приміщення та непомітною втечею головної героїні та її подруги з “Маунт Ейрі”; остання сцена відбувається на палубі першого класу океанського лайнеру, який прямує до Парижа. Протиставлення двох топосів – замкненого/відкритого суголосне дихотомії ув'язнення/свобода, а на ширшому рівні розуміється як бінарна семантична опозиція приватний/політичний.

Висновуємо, що в інтерпретації Тіни Хау стійка асоціація геріатричного будинку зі смертним одром отримує спірну конотацію: персонажі можуть обрати особистісний розвиток замість очікуваного фіналу. Гетеротопія п'єси “В пошуках Мане” відтворює таку модель будинку престарілих, яка

функціонує переважно для короткочасної реабілітації мешканців з метою їх подальшої самореалізації. "Маунт Ейрі" стає каталізатором для Кетрін і Ренні, чий образи пропонують змінений погляд на пізню дорослість в художній літературі. Процес старіння у творі для сцени виопуклює позитивні психологічні риси особистості в період геронтогенезу, а гетеротопія будинку престарілих сприяє формуванню нового неочікуваного іміджу цієї установи – будинку надії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Вода и грезы: Опыт о воображении материи: Пер. с франц. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с.
2. Башляр Г. Фрагменти поетики вогню / Пер. з фр. Р.В. Мардера. – Харків: Фоліо, 2004. – 143 с.
3. Гайдаш А.В. Вплив візуальних образів на систему персонажів у п'єсі Т.Хау "В пошуках Мане" / Літературний процес: територія Гутенберга чи віртуальна реальність? : матер. Всеукр. наукової конф., 5-6 квіт. 2013 р., м. Київ / за заг. ред. О. Є. Бондаревої. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – С. 45–51.
4. Порсева Х.О. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку : дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – с. 237.
5. Шестакова Э.Г. Гетеротопия – рабочее понятие современной гуманитаристики: литературоведческий аспект / Э. Шестакова // Критика и семиотика. – 2014. – № 20. – СО РАН: Институт филологии. – С. 58–72.
6. Beauvoir S. de. The coming of age / Tr. By Patrick O'Brian. – N.Y. : W.W. Norton and Company, 1996. – 585 p.
7. Bond J. Living arrangements of elderly people / J. Bond / Ageing in society: an introduction to social gerontology. – Ed. By John Bond and Peter Coleman. – L. : Sage Publications, 1990. – P. 161–180.
8. Burger R. E. Who Cares for the Aged? [Електронний ресурс] / R. Burger. – Режим доступу до видання: <https://www.unz.org/Pub/SaturdayRev-1969Jan25-00014?View=PDF>.
9. Cole T. The journey of life: a cultural history of aging in America / Thomas R. Cole. – Cambridge : Cambridge UP, 1992. – 260 p.
10. Eagleton T. Literary Theory: an Introduction / T. Eagleton. – 2nd ed. – Minnesota : the University of Minnesota Press, 1996. – 234 p.
11. Foucault M. Of Other Spaces / M. Foucault. – Tr. by Jay Miskowie. – Baltimore : The John Hopkins UP, 1986. – P. 22–27.

12. Gullette M.M. *Agewise: Fighting the New Ageism in America* / M. Gullette. – Chicago : The University of Chicago Press, 2011. – 294 p.
13. Hepworth M. *Stories of Ageing*. – Buckingham : Open UP, 2000. – 143 p.
14. *The History of Nursing Homes on the official website of FATE (Foundation Aiding the Elderly)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до видання: <http://www.4fate.org/history.pdf>.
15. *The History of Nursing Homes: From Almshouses to Skilled Nursing on the official website of Rincon del Rio* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до видання: <http://rincondelrio.com/blog/the-history-of-nursing-homes-from-almshouses-to-skilled-nursing/>.
16. Howe T. *Chasing Manet* / T. Howe. – N.Y.: Samuel French, 2011. – 71 p.
17. King J. *Discourses of Ageing in Fiction and Feminism: The Invisible Woman* / J. King. – N. Y. : Palgrave Macmillan, 2013. – p.
18. Kriebenberg U. *Locating Life: Intersections of Old Age, Space and Place in Contemporary Canadian Nursing Home Narratives* [Електронний ресурс] / U. Kriebenberg. – Режим доступу до видання: <http://www.inter-disciplinary.net/critical-issues/wp-content/uploads/2013/08/kriebenbergsspaper.pdf>.
19. Woodward K. *Aging and its discontents: Freud and other fictions* / K. Woodward. – Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1991. – 244 p.

ВІД ПРИТУЛКУ ДО ДОМУ: СПЕЦИФІКА ЧАСОПРОСТОРОВИХ КООРДИНАТ У ДИЛОГІЇ ГАЛИНИ ПАГУТЯК “ПИСАР СХІДНИХ ВОРИТ ПРИТУЛКУ” І “ПИСАР ЗАХІДНИХ ВОРИТ ПРИТУЛКУ”

Мар'яна ГІРНЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано особливості зовнішнього і внутрішнього часопростору в діалогії Галини Пагутяк. Притулок, до якого персонажі потрапляють через власні думки та фантазії, є не так місцем утечі, як проміжною зоною. Ліс, долина, містечко, бібліотека та інші “символічні простори” Притулку формують дорогу до справжнього Дому, який можна віднайти лише через гармонію з природою та світом, з іншими людьми та самим собою.

Ключові слова: притулок, дім, час, простір, зовнішній/ внутрішній, Інший.

В статье рассматриваются особенности внешнего и внутреннего хронотопа в диалогии Галины Пагутяк. Приют, в который персонажи попадают благодаря собственным мыслям и фантазиям, является не столько убежищем, сколько промежуточной зоной. Лес, долина, городок, библиотека и другие “символические пространства” Приюта формируют дорогу к настоящему Дому, который можно отыскать, только пребывая в гармонии с природой и миром, с другими людьми и самим собой.

Ключевые слова: приют, дом, время, пространство, внешний/ внутренний, Другой.

The article deals with peculiarities of external and internal chronotope in the diology by Halyna Pahutyak. The shelter being found by the characters through their thoughts and fantasy appears not so much as hideaway but as intermediate zone. Forest, valley, town, library and other “symbolic spaces” of the Shelter are forming the way to the true Home, which can be reached only through the harmony with nature and with world, with other persons and with the self.

Key words: shelter, home, time, space, external/ internal, Other.

Хронотоп художнього твору, хоч уже належить до класичних літературознавчих проблем (М. Бахтін, Г. Башляр, Ю. Лотман, Н. Копистянська), цілком умотивовано перебуває в центрі сучасних досліджень, адже спонукає літературознавців не лише простежувати особливості “взаємозв’язку часових і просторових відношень” [2, с. 341] у творі, а й з’ясувати специфіку взаємодії часопросторових координат із філософськими ідеями та домінантними образами. Увагу дослідників усе частіше привертає хронотоп дому, який, характерний для літератури від найдавніших часів до ХХІ століття, зобов’язує і персонажів, і читачів художнього твору замислитися над проблемами свого і чужого простору, дому та бездомності, власного коріння та буття-у-світі, своєї ідентичності.

Хронотоп дому є одним із найважливіших ключів до розуміння прози Галини Пагутяк – прози, у якій міфопоетична манера письма, тяжіння до містики і фантастики органічно поєднані з глибокими символами та інтелектуальними рефлексіями про місце людини у світі та сенс її існування. Символічний образ дому, його багатомірність та семіотична функціональність, є тим центральним топосом, без розуміння якого неможливо розкодувати значення, зокрема, діалогії Галини Пагутяк “Писар Східних Воріт Притулку” і “Писар Західних Воріт Притулку”.

Уже на перших сторінках обох романів *Притулок* постає як особливий простір, у якому людина рятується від беззахисності, розпачу та самотності.